

Te'vilâtü'l Kur'ân'da Kıraat Farklılıkları ve Yoruma Etkisi

Mustafa Sağlam*

Öz: Bu çalışmamızda müttekellim ve aynı zamanda bir müfessir olan Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944), *Te'vilâtü'l-Kur'ân* adlı tefsirinde kıraat farklılıklarından ne ölçüde yararlandığı, kıraat farklılıklarından bahsederken nasıl bir yöntem uyguladığı ve bunun *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'daki yorumları nasıl etkilediği incelenecektir. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, tefsirde tedvîn faaliyetlerinin başladığı bir dönemde vücuda getirilmiştir. Önemli bir tefsir olması yönüyle de şimdiye kadar birçok yönlerden incelemeye tabi tutulmuştur. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, dirayet yöntemiyle yazılan tefsirler içerisinde yer alıyor olmasına rağmen rivayetlerden yararlanmayı da ihmal etmemektedir. Bu nedenle İmam Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da kıraatlerle ilgili değerlendirmelerinde detaya girmese de onlardan yararlanmış, kıraatle ilgili rivayet, âhad haber şeklinde gelse bile ondan yararlanılması gerektiğini belirtmiştir. Mâtürîdî bazen fikhî meselelerin izahında, bazen de açıklamasını yaptığı kelimelerde kabul ettiği manayı delillendirirken kıraatlere başvurmuştur. Kıraatlerden yararlanırken yazım ve kıraat farklılıkları hususunda sahabe mushaflarına sıkça atıfta bulunmuştur. İsim belirtmeden yaptığı nakiller de söz konusudur. Ayrıca, tefsirin yazıldığı zamanda kıraatler henüz tam anlamıyla sahih ve şâz gibi bir tasnife tabi tutulmuş olmadığı için bütün kıraatlerden nakillerde bulunduğunu da söyleyebiliriz. Yine ayet hakkında nakledilen kıraat ve yazım farklılıklarının tamamını dikkate aldığı da olmuştur. Ancak kıraatlerin gerektirdiği manayı her zaman doğru bulmamış, bazen sahabeden gelen genel bir kıraatin yanı sıra farklı bir sahabî kıraatine de yer vermiş, fakat onu delil olarak kabul etmeyip sadece nakletmekle yetinmiştir. Bütün bu hususları, öncelikle *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ın özellikle kıraatlerle ilgili açıklamalarından,

* Bu makale, 02-03 Kasım 2018 tarihlerinde İstanbul'da yapılan Uluslararası İmam Mâtürîdî ve *Te'vilâtü'l-Kur'ân* Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulan ve basılmayan "Bir Tefsir Yöntemi Olarak *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da Kıraat Farklılıkları" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş hâlidir. / This paper is the final version of an earlier announcement called "International Symposium On İmâm Mâtürîdî and Ta'wilât al-Qur'ân", not previously printed, but orally presented at a symposium called "The Differences In Qira'at Styles In Ta'wilât Al-Qur'an As A Method Of Interpretation", the content of which has now been developed and partially changed.

** Öğr. Gör. Dr.; Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. Lecturer, Nevşehir Hacı Bektaş University, Faculty of Divinity, Department of Tafsir (Qur'anic Exegesis), Nevşehir, Turkey.
mustafasaglam@nevsehir.edu.tr <https://orcid.org/0000-0001-5415-2761>

daha sonra da konu ile ilgili yapılan çalışmalardan nakillerle birlikte makalemizde ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tefsir, Kur'an, Mâtürîdî, Te'vîlât.

The Differences In Qira'at Styles In Ta'wîlât Al-Qur'an and Its Effect on Interpretation

Abstract: In this paper, I examine to what extent does Abu Mansur al-Mâtürîdî (d. 333/944), as a *mutakallim* and at the same time as a *mufassir*, benefit from the differences in various *qira'at* styles (Qur'anic recitations) and what kind of method does he follow in accounting the differences in various *qira'at* styles in his work *Ta'wîlât al-Qur'ân*. *Ta'wîlât al-Qur'ân* was written at a time when the activities regarding the codification of *hadith* (*tadwin*) were in the earlier stages. It has been subject of various examinations in many ways as it is considered to be one of the distinguished commentaries on the Qur'an. Although *Ta'wîlât al-Qur'ân* is considered to be among *Tafsir bi al-dirayah* (interpretation of the Qur'an through the *ijtihad* or reason), it does not neglect to employ the narrations. Thus, Imam al-Mâtürîdî benefits from various *qira'at* styles, even though he does not go into more details about them. He asserts that even though a narration about *qira'at* is considered to be a *khbar al-ahad*, it still can be of benefit. Al-Mâtürîdî occasionally refers to the *qira'at* in explaining some juridical issues. On some other occasions, he refers to them that in bringing evidences for the meaning of a word. He often addresses to *mushafs* (codex or collection of the sheets of the Qur'an) belonging to some Companions of the Prophet in benefiting from various *qira'at* styles concerning the differences in orthography and recitation of the Qur'an. In his commentary, there are also some narrations in which the names of narrators are not mentioned. Moreover, we can also say that since at the time that commentary was being written the *qira'at* styles were not being classified such as *sahih* or *shaz* in the strict sense, he narrated from all *qira'at* styles. It also happens that he takes into account all of the different *qira'at* styles and orthographic differences about a verse. However, he does not always consider the meaning that the *qira'at* styles necessitate as a true meaning. Additionally, he sometimes gives place to a certain recitation which comes from one of the Companions of the prophet Muhammad right along with different style of recitations coming from a different Companion, however not accepting it as an evidence but confining himself to narrating it. I present all these issues, firstly, based on the explanations about the *qira'at* styles taking place in *Ta'wîlât al-Qur'ân* itself, and secondly the studies done on the subject matter.

Keywords: Qira'at, Tafsir, The Qur'an, Mâtürîdî, Ta'wîlât.

Giriş

Kur'an, ümmî bir peygambere ve çoğunluğu okuma yazma bilmeyen insanlardan oluşan bir topluma indirilmiştir.¹ Kur'an'ın üslubu gereği veciz bir kitap oluşundan dolayı hem nüzul sürecinde hem sonrasında gerek kıraatinde bazı kolaylıklar sağlanması ve gerekse de bazı inceliklerinin anlaşılması için açıklamalar yapılması zorunlu olmuştur. Daha en başından itibaren Kur'an'ın yedi harfe göre okunabilmesi,² onun kıraatinde meydana gelen güçlüklerde kolaylıklardan birisi olmuş, bazı inceliklerinin anlaşılmasında yaşanan zorluklarda, evvel emirde Hz. Peygamber'in açıklama/beyan işini³ yerine getirmesi de ilahî hitabın muradının insanlara aktarılmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Hz. Ebubekir döneminde Kur'an iki kapak arasında cem edilmesiyle birlikte mushaf haline gelmiş ve yedi harf ruhsatına istinaden yapılan okuyuşlara ya da özel mushaf'lara dokunulmamıştır. Ardından Hz. Ömer zamanında da durum aynıdır. Hz. Osman dönemiyle birlikte Hz. Ebubekir'in cem ettirdiği mushafın istinsah edilerek belli merkezlere gönderilmesi ve bunun dışındaki özel mushaf'ların yakılması söz konusu olmuş, böylece Kur'an kıraati konusundaki ruhsat meselesinin sınırları önemli ölçüde belirlenmiştir. Bu durum aslında istinsah edilen mushaf'lardan herhangi birinin hattına uygun olmayan bir okuyuş artık Kur'an olarak okunmayacağı ve o ana kadar kullanılagelen müradif kelimelerle kıraatin de sona erdiği anlamına gelmektedir.⁴ Kıraat tarihi açısından bu durum bir dönüm noktası oluşturmuştur.

Tabiûn devirlerinde de bu faaliyetler devam etmiş ancak tabiûn devrinden itibaren İslam coğrafyasında meydana gelen gelişmelerle birlikte istinsah edilerek belli bölgelere gönderilen mushaf'larda nokta ve hareke bulunmadığı

.....

- 1 el-A'râf 7/157,158; el-Bakara 2/278; Âl-i İmrân 3/20,75; el-Cum'a 62/2; Bu konuda ayrıca bk. Remzi Kaya, "Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmî Oluşu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/39.
- 2 Ebû Bekr İbnü't-Tayyib el-Bâkîllânî, *el-İntisâr li'l-Kurân*, thk. Muhammed 'İsâm el-Kudât (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2001), 1/331.
- 3 Bk. Süleyman Pak, "Sünnetin Kur'an'ı Beyan Yönleri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/353-381.
- 4 Emânî binti Muhammed Âşûr, *el-Usûlü'n-Neyyirât fi'l-Kıraât*, (Riyad: Medârü'l-Vatan li'n-Neşr, 2011), 46-47; Abdülhamit Birişik, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 426; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 237 vd.

için bazı ayetlerin farklı kıraat edilmeleri söz konusu olmuştur. İlk dönemlerden itibaren şifahi yolla öğrenilen farklı okuma biçimleri, zamanla kıraat ihtilaflarını toplayan kitaplarda kayıt altına alınmıştır. Kıraat ilminin tedvin edilip geleceğe aktarılması noktasında İbn Mücâhid'in (ö.324/936) çok önemli katkıları olmuştur. *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât* adlı eseriyle kabul gören kıraatleri yedi olarak kayda geçirmiştir.⁵ Bu tasnif İbn Mücâhid'in muasırları ve daha sonra gelenler tarafından hüsn-i kabul görmüş ve kıraat eğitimi bu tasnif esas alınarak yürütülmüştür.

Kur'an, nüzulünden itibaren hem kıraati hem de tefsiri yönüyle her zaman başvuru kaynağı olmuştur. Yukarıdan itibaren ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız kıraat tarihi içerisinde doğrudan yer almasa bile yaşadığı dönem ve sonrasına damgasını vuran müfessirlerimizin tefsirlerinde yer verdiği kıraat rivayetlerinin müstakil olarak ele alınması gerekmektedir. Nitekim Kur'an tefsirinde kıraatlerden yararlanma konusu birçok müfessirin sıkça başvurduğu bir yöntemdir. Bu konuda ele almamız gerekenlerden birisi de İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve onun tefsiri *Te'vilâtü'l-Kur'an*'dır.

Sonraki dönemlerde takipçileri tarafından imâmü'l-mütekellimîn, reîsü meşâyihî Semerkand, imâmü Ehli's-sünne gibi ünvanlarla anılan⁶ Mâtürîdî, İslam düşünce hayatında çok derin izler bırakan bir müfessirdir. Onun *Te'vilâtü'l Kur'ân*'da kıraat konusunu ne şekilde ele aldığını ortaya koyarken öncelikle tefsirin yazıldığı zaman dilimindeki durumu da ortaya koymak gerekmektedir. Çünkü bir müfessir tarafından yazılan tefsirin yazılıp ortaya konmasında müfessirin içinde bulunduğu çağın büyük önemi bulunmaktadır. Kültürel, sosyal ve siyasi yönlerden toplumun durumu, müfessirin zihnî ve fikrî yapısının oluşması açısından ve oluşan/oluşabilecek sorunlara vereceği muhtemel cevaplardan dolayı önem arz etmektedir. Tefsirin yazıldığı dönem itibariyle Abbasi devleti hüküm sürmekte ve Halife Me'mûn'un (ö. 218/883) himayesinde Mutezile mezhebi Abbasilerin resmi görüşü olarak benimsenir durumda idi. İtikâdî yönden fikri ortamın durulmasına çalışan İslam âlimlerinden biri de İmam Mâtürîdî olmuştur.⁷

.....

5 Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-İbâne an Meâni'l-Kırâât*, thk. Abdül-Fettâh İsmâil Şelebî, (Kâhire: Dâru Nehdat-i Mısır) 87; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi* (Bursa: Emin Yayınları, 2004), 52.

6 Zülfikar Durmuş, *Tefsir-1*, ed. Murat Demirkol, (Ankara: Bilay Yayınları, 2019), 56.

7 Celal Kırca, "Ebu Mansûr Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vil Anlayışı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3: 285; Ali Rıza Gül, "Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'da Kullandığı Veri Kaynaklarına

Hız. Peygamber ve ashabından, önceki müfessirlerden, kıraat ve lügat âlimlerinden gelen rivayetler ihmal edilmemekle birlikte ağırlıklı olarak di-
rayet yöntemiyle telif edilen *Te'vilâtü'l-Kur'ân* aynı yöntemle yazılan tefsirler
için ilk örneklerden birini teşkil eder.⁸ İlk dönem müfessirleri Kur'an'ı tefsir
ederken ayet ve hadislerden açıklamalar yapmalarının yanı sıra kelime ve
kavram tahlilleri üzerinde de durmuşlardır. Arap dilinin inceliklerine, Arap-
ların örf ve adetlerine, câhiliyye şiirinden örnekler vermeye, nüzul sebeple-
rine, kıraat farklılıklarına atıfta bulunmuşlardır.⁹ Ayetlerin anlaşılması için
kıraat farklılıklarına ve kelime ve kavramların lügat manalarına dayanmak
suretiyle tefsir etmeye çalışmak özel bir önem arz etmektedir. Çünkü bu kay-
naklar özellikle Kur'an ayetlerinin yine bazı diğer Kur'an ayetleri ile tefsir
edilmesinde olduğu gibi Kur'an'ın kendi içinden delillerle tefsir edilmesi açı-
sından önemli olmaktadır.¹⁰

Kıraat tarihiyle ve *Te'vilâtü'l-Kur'an*'la ilgili bu giriş bilgilerini aktardıktan
sonra bu konunun belki birçokları tarafından tefsir ilminin kıraat ilmiyle olan
ilişkisinden dolayı üzerinde çalışma yapmayı hak ettiğini bir gerekçe olarak
ortaya koymak gerekmektedir. Zira tefsir tarihinde birçok müfessir, aynı lafız
üzerinden farklı anlamlar elde edilebilmesi ve fikhî ahkâma dayanak teşkil et-
mesi bakımından, bazen ayetin hangi manaya geldiğini tespit ederken, bazen
de benimsediği manayı savunurken kıraatlerden yararlanma yoluna gitmiş-
tir. Bu nedenle özellikle ilk dönem müfessirlerinde bu durumun tespit edil-
mesinin gerekliliği konunun çalışılmasına ihtiyaç hâsıl etmiştir.

Çalışmamızı şu yöntemle gerçekleştirmeye çalıştık. Konu *Te'vilâtü'l-Ku-
ran* tefsiri ile ilgili olunca öncelikle Mâtürîdî'nin kıraatlerle ilgili görüşleri-
ni taradık. Sonrasında da yorumlarında kıraatlerle ilgili bilgileri kullanma
şekli ve bunun en azından tasvip ettiği yorumlarına nasıl yansıdığını tespit
etmeye çalıştık. Mâtürîdî'nin anlam ve yorumla ilgili tercihinine dair bilgile-
re ulaşmada ve yorumlarındaki farklılıkların ilgili örnekler üzerinden tespit

Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3: 24; İsmail Çalışkan, “Tefsirde Mâtürîdî’yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te’vilâtü’l-Kur’ân’ın Tefsir İlmindeki Yeri”, *Milî ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2: 68.

8 Bekir Topaloğlu, “Mâtürîdî (Tefsir İlmindeki Yeri)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2003), 28: 157; agm., “Te’vilâtü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 32.

9 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 230.

10 Gül, “Mâtürîdî’nin Te’vilâtü’l-Kur’ân’da Kullandığı Veri Kaynakları”, 21.

edilmesinde tümevarım metoduyla değerlendirmede bulunduk. Örnekleri analiz ederek bu örnekler vasıtasıyla yapılan çıkarımlarda ise tümdengelim metoduyla hareket ettik. Dolayısıyla makalede teori ile pratiği bir arada vermeye çalışan bir yaklaşım sergilemeye gayret ettik. Makalede öne çıkardığımız bütün örneklendirmeler Mâtürîdî'nin kıraatleri kullanmadaki metodunu tespit sadedinde verilmiştir. Bu çerçevede Mâtürîdî'nin tefsirinde bir yöntem olarak yazım keyfiyetleri açısından sahabe mushafları arasındaki farklılıkları ve okuyuş keyfiyetleri açısından da kıraat âlimleri arasındaki farklılıkları dile getirerek onlardan yararlandığını söyleyebiliriz.¹¹

Şimdi Mâtürîdî'nin yorumlarına etki eden kıraat yaklaşımlarını farklı örnekler üzerinden ifade ederek kıraatlerle ilgili nakillerindeki yöntemini maddele halinde ortaya koymak istiyoruz.

1. Mâtürîdî'nin Kıraatlerden Yararlanma Yöntemi

1.1. Kıraatlerle İlgili Nakillerinde Detaya Girmemesi

Kıraat farklılıklarına temas ederken veya onları değerlendirirken Mâtürîdî'nin biçimsel olarak sabit bir başlıklandırma sistemi yoktur. Bununla birlikte o, kıraat farklılıklarına genellikle ayetle ilgili açıklamalarından ve yorumlarından sonra yer verir. Kıraatlerle ilgili değerlendirmelerinde detaya girmez, sadece verdiği manayı kuvvetlendirerek destekleyen kıraati alır ve onu kendi görüşünün delili olarak kullanır. Ayrıca bu kıraatle ilgili bir sıhhat değerlendirmesi yapmayı gerekli görmez.¹² Şimdi konuyla ilgili örnekler verelim:

İlk örneğimizde Mâtürîdî, “وَسْتَغْفِرُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ” - *Senden, iyilik yerine bir an önce kötülüğün gelmesini istiyorlar. Oysa onlardan önce nice benzerleri gelip geçmiştir.*¹³ Ayetinde geçen (الْمُتْلَأُ) kelimesini açıklarken bazılarının bu kelimeye (أُمَّتٌ) ve (أَشْبَابٌ) yani emsal ve benzer manası verdiklerini söylemekte ve konuya devamla Hafsa'nın mushafında da

11 Bk. H. Sabri Erdem, *Mâtürîdî ve İbn Teymiyye'de Metod Anlayışı ve Kur'an* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998); M. Ragıp İmamoğlu, *İmam Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kurân'daki Tefsir Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991); Aitmyrza Satbyaldiev, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kurân'ında Kıraat* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Nesrişah Saylan, “Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kurân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımının İncelenmesi” *Diyanet İlmî Dergi* 55/863-891.

12 Talip Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 183.

13 er-Râ'd 13/6.

emsâl kelimesini zikrettiğini ifade etmektedir. Bu durumda ayetin kıraatinin (وَقَدْ حَلَكْتَ مِنَ قَبْلِهِمُ الْأَمْثَالَ) “bunun emsali daha önce geçti” şeklinde olunca manasının da “eğer ibret alsalardı, bu onlara örnek olurdu. Fakat ibret almadılar, dolayısıyla bu durum geçmişteki örneğin onlar için de örnek olmasını engelledi” şeklinde anlaşılacağını söylemektedir. Ayeti açıklarken kendi verdiği manayı desteklemek üzere (وَ كَذَلِكَ ذُكِّرَ فِي حَرْفِ حُفْصَةَ) ifadesiyle bu kıraati¹⁴ Hafsa mushafından aldığı kaynak göstermek suretiyle belirtmekte, en doğrusunu ise ancak Allah'ın bilebileceğini ifade etmektedir.¹⁵

Mâtürîdî, bir başka örnek olarak “مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمَهُ وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ” - O gün kim azaptan kurtarılırsa gerçekten Allah onu esirgemiştir. İşte apaçık kurtuluş budur.”¹⁶ Ayetin ilk olarak Hafsa'nın mushafında (مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ) şeklinde kaydedildiğini ifade etmektedir. İkinci olarak ise İbn Mes'ûd mushafında (مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ شَرَّ ذَلِكَ الْيَوْمِ فَقَدْ رَحِمَهُ) “O günün şerrinden kim kurtarılırsa, gerçekten Allah onu esirgemiştir” şeklinde yer aldığını belirtmekte ve ayetin 15. ayetle bağlantılı olmasının ihtimal dâhilinde olduğunu söylemekle birlikte kıraatleri sadece (وَ كَذَلِكَ رُوي فِي حَرْفِ حُفْصَةَ)¹⁷ şeklinde bazen (ذُكِّرَ) bazen (رُوي) formuyla nakletmekle yetinerek ayrıca herhangi bir detaylı değerlendirme yapmamaktadır.¹⁸

Konuyla ilgili bir diğer örnek de “يَقُصُّ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ - Allah hakkı anlatır; O, doğru hüküm verenlerin en hayırlısıdır”¹⁹ ayetidir. Mâtürîdî, bu ayetin kıraatinde ve tefsirinde ihtilaf edildiğini dile getirmekte, “bazıları ayeti “ص” harfiyle, bazıları da “ص” harfi ile okumuşlardır”, şeklinde bir bilgi verdikten sonra, ayeti “ص” harfi ile (يَقُصُّ) şeklinde okuyanlara göre (فَقُصُّ) kelimesinde “beyan etme anlamı bulunduğu için hakkı beyan ediyor anlamı verilmiş olmaktadır” diye açıklamaktadır. Böylece ayetin devamında “doğru hüküm

14 Böyle bir kıraat, ne on kıraat ne de şaz kıraatler dâhil on dört kıraatin içerisinde yer almaktadır.

15 Ebû Mansûr Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu (İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005), 7/391.

16 el-En'âm 6/16.

17 Bu ifade “Hafsa Mushafında bu şekilde rivayet edilmiştir” anlamına gelmektedir.

18 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 5/25.

19 el-En'âm 6/57. Ayette geçen (يَقُصُّ) ifadesini kıraat imamaları içerisinde Nâfi', İbn Kesir, Âsım ve Ebû Ca'fer (يَقُصُّ) şeklinde, diğerleri ise (يَقُصُّ) şeklinde okumaktadırlar. Bk. Abdulfettâh Abdülğâni el-Kâdî, *el-Büdüru'z-Zâhira*, thk. Üsâme Heysem Atâyâ (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2008), 173; Muhammed İbrâhim Muhammed Sâlim, *Ferîdetü't-Dehr fi Ta'sîl ve Cem'i'l-Kıraât* (Kahire: Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, 2003), 2/625.

verenlerin en hayırlısı” derken de beyan edenlerin en hayırlısı manası kastedilmiş olmaktadır. Ayeti “ص” harfiyle (يَقْضِي) şeklinde okuyanlara göre mana, “hüküm veriyor” şeklinde olmuş olur. İmam Mâtürîdî yine devamla hüküm vermek anlamında İbn Mes‘ûd’un ayeti (يَقْضِي بِالْحَقِّ) şeklinde okuduğu rivayetini de aktarmıştır.²⁰ Çağdaşı İbn Mücâhid’in *Kitâbü’s-Seb’a* isimli eserinde yedi kıraat imamı içerisinde Nâfi’, İbn Kesîr, ve Âsım’ın “ص” ile okuduğunu; Ebû Amr, Hamza, İbn Âmir ve Kisâî’nin “ص” ile okuduklarını nakletmektedir.²¹ Buradan hareketle diyebiliriz ki, Mâtürîdî kıraatleri, benimsediği görüşün delili olarak kullanmaktadır. Bunu yaparken kıraatlerin detaylarını aktarmaya lüzum görmediği gibi naklettiği kıraatlerin sıhhatiyle ilgili herhangi bir değerlendirme de yapmamaktadır. Sadece genel hatlarıyla ve ayrıntıya girmeden ilgili kıraati aktarmakta, isnâdıyla ilgili hiçbir detaya girmeden sadece görüşüne delil olarak almaktadır.

1.2. Sahabe Mushaflarına Sıkça Atıflarda Bulunması

Mâtürîdî, sahabe mushaflarına sık sık atıfta bulunmaktadır. Özellikle Übey b. Kâ’b, Abdullah İbn Mes‘ûd ve Hafsa’ya ait kıraatlere atıfta bulunarak farklılıkları ifade ederken (وَ فِي حَرْفِ أَبِي - وَ فِي حَرْفِ حَفْصَةَ) ifadelerini sıkça kullanarak farklılıkları beyan etmektedir. Bazen de isim belirtmeden (وَ فِي بَعْضِ الْحُرُوفِ) ifadesiyle farklı kıraatleri vermektedir. Nadiren de olsa Kisâî gibi kurradan ve Dahhâk ve Mücâhid gibi tâbiûndan da nakiller yapmaktadır.²²

Mâtürîdî, *Biz onların boyunlarına çenelerine kadar dayanan halkalar geçirdik, bu yüzden kafaları yukarı kalkık durmaktadır.*²³ Ayetinin tefsirini yaparken burada geçen (أَعْنَانِهِمْ) kelimesinin İbn Mes‘ûd’un mushafında geçen şeklinin (إِنَّا جَعَلْنَا قِي أَيْمَانِهِمْ أَغْلَالًا) olduğunu verirken, (وَ فِي بَعْضِ الْحُرُوفِ) ifadesiyle diğerlerinde ise isim belirtmeden (إِنَّا جَعَلْنَا قِي أَيْدِيهِمْ أَغْلَالًا) şeklinde geçtiğini söylemektedir.²⁴ Buradan anlaşılan şudur ki,

.....

20 Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 5/81.

21 Ebûbekir İbn Mücâhid, *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-Kırâât*, nşr. Şevki Dayf (Kahire: Dâru’l-Maârif, 1972), 259.

22 Özdeş, *Mâtürîdî’nin Tefsir Anlayışı*, 182.

23 Yâsîn 36/8.

24 Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 12/65. (Âlûsî bu kıraati, İbn Abbas’a nispet etmiştir. Bk. Şihâbüddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s Seb’i’l-Mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Türâsi’l-Arabî, ts), 22/215.)

İmam Mâtürîdî, Kur'an'ı anlama hususunda faydalanılmasını gerekli gördüğü bütün kıraatlerden tercih belirtmeksizin yararlanmış, bu kıraatleri manasını kapalı gördüğü kelimelerin açıklanmasında kullanmıştır.

Yine Mâtürîdî, “...sebzelerinden, kabakgillerinden, sarımsağından, mercimeğinden...”²⁵ Ayetinde geçen (وَفُومِهَا) kelimesi hakkında farklı görüşler belirtildiğini aktardıktan sonra, bir telakkiye göre (فُومٌ) kelimesinin sarımsak olduğunu aktarmış, rivayet edildiğine göre bu kelimenin, (وَكَذَلِكَ رَوَى فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّهُ قَرَأَ) şeklindeki açıklamasıyla Abdullah b. Mes'ûd'un kıraatında (وَفُومِهَا) kelimesiyle okunduğunu söylemiştir.²⁶

Sahabe mushaflarına sıkça atıfta bulunduğu dair son örneğimizde Mâtürîdî, “لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ - Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır.”²⁷ Ayetinde îlâ yemininde dört aylık sürenin kayıtsız olarak zikredildiğini, ancak Übey b. Kâ'b kıraatinde (فَانِ قَائٍ) şeklinde (فِيهِنَّ) ilavesi bulunduğunu ve böylece “şayet bu dört aylık süre içerisinde yeminlerinden dönüş yaparlarsa” manasının oluştuğunu söyleyerek kendi kabulünü güçlendirmek için Übey b. Kâ'b'dan gelen kıraati de nakletmektedir.

1.3. Kıraatlerdeki İsnadı Kullanma Biçimi ve Nakillerinde Kullandığı Sîgalar

Mâtürîdî, kıraatle ilgili nakilleri aktarırken başlangıç cümleleri kullanır. Onun en çok kullandığı ifade kalıbı meçhul sîgasıyla (... وَذِكْرٍ فِي حَرْفٍ ...) şeklindedir.²⁸ Bazen (... وَ قَالَ الصَّحَّاحُ فِي حَرْفٍ ...), (وَ كَذَا رَوَى فِي قِرَاءَةِ ابْنِ عَبَّاسٍ ...) şeklinde isim belirterek farklı kıraatleri aktarır.²⁹ Bazen de hiçbir isim zikretmeden doğrudan

25 el-Bakara 2/61.

26 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/225.

27 el-Bakara 2/226.

28 Bk. Mesela et-Tevbe 9/112. ayetin tefsirini yaparken (وَ ذِكْرٍ فِي حَرْفٍ ابْنِ مَسْعُودٍ وَأَبِي - رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا) ifadesiyle Abdullah İbn Mes'ûd ve Übey b. Ka'b'ın mushaflarında ayetin bu şekilde geçtiğine atıfta bulunmaktadır (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 6/461). Aynı şekilde en-Nûr 24/29. ayette geçen “مَسْجُوتَةً” kelimesinin Hafsa'nın mushafında (وَ كَذَلِكَ رَوَى فِي حَرْفٍ حَفْصَةَ. بِيُوتًا غَيْرَ مَعْمُورَةٍ لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ) kalıp ifadesiyle geçtiğini nakletmektedir (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 10/135).

29 Bk. Mesela el-Kiyâme 75/28 (وَ طَرَأَ أَنَّهُ الْفِرَاقُ) Ayetini açıklarken (- رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ -) ifadesiyle İbn Abbas'a ait farklı bir okuyuşu isim belirterek aktarmıştır (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 16/306). Ancak bu kıraat şekli tefsir mahiyetinde olup ne on ne de on dört kıraat içinde bulunmamaktadır.

kelimedeki farklı kıraati vermekle yetinir.³⁰ Tefsirinde kıraatlerini en çok zikrettiği İbn Mes'ûd, Übey b. Kâ'b'ın mushafları ve Hafsa'daki mushaf üzerinde durmaz ve onlarla ilgili ayrıntılı bilgiler de vermez. Bazen ise yine ayrıntıya girmeden kıraatleri (قِرَاءَةُ الْعَامَّةِ مِنَ الْقُرْآنِ), (قِرَاءَةُ عَامَّةِ الْقُرْآنِ), (قِرَاءَةُ الْعَامَّةِ) gibi ifadelerle de kullandığı olur.³¹

Mâtürîdî'nin isnadı kullanma biçimi ve nakillerinde kullandığı sîgalar bağlamında verebileceğimiz ilk örnek “فَأَتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَاسِقُونَ” - *Biz de içlerinden iman edenlere mükâfatlarını verdik, ama çokları yoldan çıkmışlardır.*”³² Ayetiyle ilgili olarak İbn Mes'ûd kıraatinde bu ayetin (وَذَكَرَ فِي حَرْفِ ابْنِ مَسْعُودٍ) kalıbında meçhul sîgayla (وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ كَافِرُونَ) şeklinde yer aldığını doğrudan kendisinden nakille başka isim belirtmeden aktarmasıdır.³³

Bir diğer örnek de Rahmân sûresinin “يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ - *Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin sınırlarını aşıp öteye geçebilirsiniz haydi geçin! Ama tarafımızdan verilmiş bir güç olmadıkça geçemezsiniz.*”³⁴ Ayetidir. Bu ayette Mâtürîdî, İbn Mes'ûd'un “يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ قَدْ جَاءَ أَجْلُكُمْ فَانْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِهِمَا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ” - *Ey cin ve insan toplulukları! Eceliniz gelmiştir. Göklerin ve yerin ötesine haydi geçin bakalım! Ama tarafımızdan verilmiş bir güç olmadıkça geçemezsiniz*” şeklindeki okuyuşunu Dahhâk'tan naklederek (وَقَالَ الضَّحَّاكُ فِي حَرْفِ ابْنِ مَسْعُودٍ) ifadesiyle bizzat isim belirterek ve ilgili nakil olarak aktarmaktadır.³⁵

Son örneğimizde ise Mâtürîdî, “وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَ فِدْيَةَ طَعَامٍ مِسْكِينٍ - *Orucu tutmaya zorla gücü yetenlerin (yetmeyenlerin), (bedel olarak) bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir.*”³⁶ Ayetinde geçen (يُطِيقُونَ) kelimesinin (يُطِيقُونَ) şek-

30 Bk. Mesela en-Neml 27/49. ayette geçen (كُنْبَيْتَهُ وَأَمَلَهُ ثُمَّ لَنَقُولَنَّ) ifadenin kıraati hakkında ihtilaf edildiğini belirterek (ن) harfi ile (كُنْبَيْتَهُ) şeklinde okunduğunda “kendi aralarında söyledikleri bir söz” olduğunu aktarmıştır. Bazıları şeklinde kıraatin kim tarafından okunduğunu belirtmeden (ت) harfi ile (كُنْبَيْتَهُ) şeklinde okuyanların “liderlerinin kendilerine tabi olanlara söylediği bir söz” olarak kabul ettiklerini, (ي) ile okuyanların ise “sözü Allah'ın onlara haber vermesi kabilinden saydıklarını” aktarmakta, bu kıraatleri aktarıırken hiçbir isim belirtmemektedir (Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 10/395).

31 Bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 6/441; 9/193; 14/287; 15/251.

32 el-Hadîd 57/27.

33 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/375.

34 er-Rahmân 55/33.

35 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 14/272.

36 el-Bakara, 2/184.

linde bir kıraatinin de olduğunu, bu durumda mananın “*oruçla mükellef tutulan fakat yerine getirmeye gücü yetmeyenler*” şeklinde olacağını söylemektedir. Fakat naklettiği bu kıraatin kimin okuyuşu olduğu hususunda hiçbir isim belirtmeden sadece kendi görüşünü destekleyen kıraat³⁷ olarak nakletmektedir.³⁸

1.4. Müdrec Kıraatlerden Yararlanması

Mâtürîdî'nin kıraatlere yaklaşımında uyguladığı yöntemi ortaya koymaya çalışırken, Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sağlayan her kıraatten herhangi bir ayrıma tabi tutmadan yararlandığını müşahede ettiğimizi belirtmeliyiz. Bu, onun zamanında kıraatlerin sahih, meşhur, şâz gibi gruplara henüz tam olarak ayrılmamasından kaynaklanabileceği gibi, tefsirinde zaman zaman görüşlerine atıfta bulunduğu Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) eserinde³⁹ toplam sayısı 25'e ulaşacak kadar yedi sahih kıraatten çok daha fazlasını zikretmesinden kaynaklanmış da olabilir.⁴⁰

Bu noktada Mâtürîdî'nin müdrec kıraatlerden⁴¹ yararlanması şeklinde bir başlık ilk bakışta anakronik bir çağrışım oluşturabilir. Zira o dönemde müdrec kıraat diye bir kavram henüz oluşmuş değildir ve müdrec kıraat kavramı usul açısından daha sonraları ortaya çıkan ve daha çok şâz kavramı içerisine dâhil olan bir tanımlama biçimini ifade etmektedir.⁴² Ancak burada amaç Mâtürîdî'nin kıraatlerden yararlanma biçimini ortaya koymak olduğu için evvela bu hususu açıklamak gerekmektedir.

Mâtürîdî, Hz. Osman'ın istinsah ettirmiş olduğu Mushaflardan herhangi birinin hattına uygun olmayan kelime ilaveli (müdrec) okuyuşlara da zaman

.....

37 Ne on ne de on dört kıraat içerisinde böyle bir kıraat yoktur.

38 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/356.

39 Bu eser, maalesef günümüze kadar ulaşmamıştır.

40 Demirci, *Tefsir Usûlü*, 121; Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 56.

41 Kur'an-ı Kerim'in aslında olmadığı halde, bazı sahabîlerin Hz. Peygamber'den (sav) o ayetin ya da kelimenin beyanı sadedinde duyduğu şeyleri ellerindeki ayetlerin yazılı olduğu sayfalara/kendi özel Mushaflarına yazmaları neticesinde, daha sonrakilerin o ilaveleri ayetin bir parçası saymış olmalarından kaynaklanan ilavelere müdrec kıraatler ismi verilmektedir. Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Tâhâ Abdu'r-Raûf Sa'd (Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, 2008), 1/223; Çetin, *Kıraatların Tefsire Etkisi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2001), 93-95.

42 Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 1/223; Birişik, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 25: 430.

zaman yer verir. Kıraatler konusunda İbn Mes'ûd ve Übey b. Kâ'b'ın hususi mushaflarında zikretmiş oldukları kıraatler, müdrec olarak tefsir maksadıyla ziyade edilmiş, Kur'an'dan olmayıp açıklama yapmak ya da şerh etmek amacıyla yazılan şahsi notlar kabilinden sayılmaktadır.⁴³ Onlar ilk zamanlarda hangi kelimenin Kur'an'dan olduğunun hangisinin olmadığını ayırımı rahatça yapabilirken daha sonraları bu şekilde kimi tefsir açıklamaları da kıraat olarak nakledilir olmuştur. Şimdi konuyla ilgili örnekler verelim:

Mâtürîdî, “إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ - Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder.”⁴⁴ Ayetinin “Namazları ve orta namazı aksatmadan kılın, huşû içerisinde Allah'ın huzurunda durun.”⁴⁵ Ayetiyle bağlantılı olarak anlaşılması gerektiğini ve kişi beş vakit namazı kıldığı ve hiç aksatmadığı takdirde namazların onu koruduğunu dile getirir. Bu görüşünü teyid etmek için de İbn Mes'ûd'un (أَنَّ الصَّلَاةَ تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ) ayetin metninde ilavesi bulunan kıraatini kendi görüşünü destekleyen bir örnek olarak zikretmektedir.⁴⁶

Yine bir başka örneğimizde Mâtürîdî, “فَإِنْ خَرَجْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْتُمْ فِي - Onlar (kocaları ölmüş kadınlar) çıkar giderlerse kendiliklerinden yaptıkları uygun şeylerde sizin için bir vebal yoktur.”⁴⁷ Ayetinde “meşru olarak yapacakları işlerde size bir vebal yoktur” kısmını yorumlarken bu meşru işlerin iki şekilde yorumlanabileceğini söylemektedir. Bunlardan birincisinin, kendilerini insanlara arz etme ve süsleme biçiminde iradeleriyle yaptıkları işler, ikincisinin ise, kendilerini mehr-i misil karşılığında denk kimselerle evlenmeye yönlendirmek anlamında olduğunu belirtir. Burada İbn Mes'ûd'un kıraatinde bulunan (لَا جُنَاحَ عَلَيْهِنَّ أَنْ يَتَشَوَّفْنَ وَ يَتَزَيَّنَّ وَ يَلْتَمِسْنَ الْأَزْوَاجَ) “Kendilerini insanlara arzetme, süslenme ve koca arama konusunda yapacakları fiillerden ötürü bir vebal yoktur” anlamına gelebilecek ilave bir metin olduğu bilgisini nakletmektedir.⁴⁸ Ancak bu ifadenin de tefsirî bir açıklama olduğu, Mâtürîdî'nin kendi açıklamalarını destekler mahiyette bunları aktardığı açıktır.

.....

43 Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 120.

44 el-Ankebût 29/45.

45 el-Bakara 2/238. ayetin metni şöyledir: “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ”

46 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/120 ve 11/128.

47 el-Bakara 2/240.

48 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 2/128-129.

1.5. Hareke ve Yazımdan Kaynaklanan Kıraat Farklılıklarını Nakletmesi

Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli eserinde ayetleri açıklarken faydalandığı kıraatler arasında bazen sahabe mushafları arasındaki farklılıklara da işaret etmektedir. Sahabe mushafları arasındaki bu farklılıklar, bazen yazımdan kaynaklanan farklılıklar bazen de sahabe mushaflarındaki kıraat değişiklikleri olarak söz konusu olmaktadır. Bu okuyuşları, bazen manaya olan etkisini değerlendirerek aktarırken bazen de hiçbir değerlendirmede bulunmadan aktarmaktadır.

Mâtürîdî, *وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ* - Haccı ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin.⁴⁹ Ayetinin tefsirinde, Hanefilere göre umrenin farz olmadığına açıklamasını yaparken, Hz. Câbir'den nakledilen rivayetle istidlalde bulunduğu gibi, *(اِخْتَلَفُوا فِي تَأْوِيلِهِ وَقِرَائَتِهِ)* ifadesiyle İbn Mes'ûd'dan gelen *(وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ)* "Haccı tam yapın. Umre de Allah içindir." manasına gelecek şekildeki *(وَالْعُمْرَةُ)* kelimesini mübteda konumunda merfû okuduğu⁵⁰ kıraatini delil olarak kullanmaktadır.⁵¹

Yine Mâtürîdî, *حَافِظَاتُ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ* - Allah'ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar.⁵² Ayetindeki terkinin hem kıraatine hem de yorumuna dair farklı görüşlerin söz konusu olduğunu dile getirdikten sonra bazılarının *(فِي حَرْفِ بَعْضِهِمْ)* okuyuşunda *(بِمَا حَفِظَ اللَّهُ)* şeklinde *(اللَّهُ)* lafzını fetha ile kıraat ettiklerini söylemiş⁵³ bu durumda mana "Allah'ı, yani Allah'ın emrini veya dinini korumak için" şeklinde izah edilmiştir.⁵⁴ *(اللَّهُ)* lafzını damme ile okuyanların ise "Allah'ın onlardan korumalarını istemesi sebebiyle" şeklinde yorumladıklarını dile getirerek hem her iki okuyuşu hem de her iki okuyuşa dair yorumu benimseyerek nakletmiştir.⁵⁵

.....

49 el-Bakara 2/196.

50 Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 1/181; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr*; thk. İbrâhim Şemsüddin (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1971), 3/151.

51 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/380.

52 en-Nisâ 4/34.

53 Nitekim on kıraat imamından Ebû Ca'fer bu şekilde okumuştur.

54 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/202 (9 no'lu dipnot); Ayrıca bk. Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'ilmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrahman Umeyre (Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1994), 1/737.

55 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/202.

Hareke ve yazım kaynaklı kıraat farklılıklarını nakletmesiyle ilgili vereceğimiz son örneğimizde Mâtürîdî, “يَوْمَئِذٍ يَوْمَئِذٍ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصُوا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّىٰ بِهِمْ - Küfür yoluna sapıp peygamberi dinlemeyenler o gün, Allah'tan hiçbir haberi gizleyemez hale düşerek yerin altında kaybolmayı temenni ederler.”⁵⁶ Ayetindeki “keşke yerin altında kaybolsalar” anlamındaki ifadenin keşke diriltilemeseydik ve canlandırılmasaydık anlamına geldiğini, “تُسَوَّىٰ” kelimesinin ise (تُسَوَّىٰ), (تَسَوَّىٰ), (تَسَوَّىٰ) ve (تَسَوَّىٰ) şeklinde de okunduğunu ancak Hafsa'nın mushafında ise (لَوْ تَسَوَّىٰ بِهِمُ الْأَرْضُ) şeklinde olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷ Mâtürîdî burada bütün okuyuş biçimlerini okuyanlarına nisbet etmeden aktarmış ve herhangi bir tercih belirtmemiş, dolayısıyla muhtemeldir ki, yazım farklılıklarına işaret ederek hareke ve yazımdan kaynaklanan farklılığı vurgulamak istemiştir. On kıraat imamının bu kelimeyi okuyuş biçimlerine baktığımız zaman; Nâfi', İbn Âmir ve Ebû Ca'fer (تَسَوَّىٰ) şeklinde, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve Ya'kûb (تَسَوَّىٰ) şeklinde, Hamza, Kisâî ve Halef ise (تَسَوَّىٰ) şeklinde okumuşlar,⁵⁸ geriye kalan okuyuşlar da şâz olarak kabul edilmiştir.⁵⁹

1.6. Kıraat Farklılıklarının Tamamını Nakletmesi

Kıraatler arasında tercih yapmak aslında kıraat farklılıklarının, bir kısım tarihsel ve insani nedenlerden kaynaklandığını kabul etmek anlamına da gelebilir. Mâtürîdînin bu husustaki yaklaşımı biraz farklıdır. Aslında Mâtürîdî tercih yapar, ancak bunu tercih ettim diye bir ifadede bulunmaz. Konuyu kendi yöntemiyle ele alıp değerlendirir. Konuyu değerlendirdikten sonra muhalif kıraatler varsa onları da ifade eder. Böylece tercihini de ortaya koymuş olur. Konu ile ilgili farklı değerlendirmelerin buradan kaynaklandığını söyleyebiliriz.⁶⁰

.....

56 en-Nisa 4/42.

57 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/237.

58 İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a*, 234; İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf, *Tahbîru't-Teysîr fî Kirââti'l-Eimmeti'l-Aşra* (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 104; Kâdî, Abdulfettah Abdülğani, “*el-Kur'ânü'l-Kerîm ve bi-hâmişihî el-Büdüru'z-Zâhira fî'l-Kirââti'l-Aşri'l-Mütevâtira* (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2007), 124.

59 Bekir Topaloğlu, *Te'vilâtü'l-Kur'ân Tercümesi*, ed. Yunus Vehbi Yavuz (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 3/215.

60 Konu ile ilgili bk. Satbyaldiev, *Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân'ında Kıraat*, 100; Saylan, “Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımının İncelenmesi”, 880.

Mâtürîdî bazen bir ayet hakkında nakledilen kıraat farklılıkları arasında anlam yönünden bir farklılık oluşmuyorsa rivayet edilen kıraat vecihlerinin hepsine itibar eder ve bunları zikreder. Mesela Nisa sûresi 83. ayetle ilgili kıraat naklini buna örnek verebiliriz.

“وَإِذَا جَاءَهُمْ أَمْرٌ مِنَ الْأَمْنِ أَوْ الْخَوْفِ أَدَّاعُوا بِهِ” - Kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayarlar.”⁶¹ Âyeti Hz. Osman mushafında bu şekilde kayıtlı iken, İbn Mes'ûd ve Hafsa mushaflarında ise (وَإِذَا جَاءَهُمْ نَبَأٌ مِنْ خَوْفٍ أَوْ أَمْنٍ أَدَّاعُوا بِهِ) “Onlara bir korku veya güvene dair bir haber geldiğinde, onu hemen yayarlar.”⁶² manasına gelen bir metinle yer alır. Burada Mâtürîdî, her iki kıraat biçimini de naklederek, aralarında bir tercihte de bulunmamaktadır. Zira her iki okuyuşa dayalı anlamlar da birbirine zıt değildir; üstelik ikinci okuyuş birincisini daha açık ve anlaşılır hale getirmektedir.

1.7. Sahabeden Gelen Genel Kıraatle Birlikte Farklı Bir Sahabî Kıraatine de Yer Vermesi

Mâtürîdî, kıraatlerin gerektirdiği manayı her zaman doğru bulmaz, bazen sahabenin geneline ait bir kıraatin yanı sıra farklı bir sahabînin kıraatine de eserinde yer verir, fakat onu delil olarak kabul etmez. Meselâ “وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا” - Kim de hasta veya yolcu olursa, başka günlerden sayısınca tutar.”⁶³ Ayetiyle ilgili olarak yolculuk ve hastalık sebebiyle tutulmamasına müsaade edilen orucun kaza edilmesi hakkında farklı görüşler ileri sürüldüğünü beyan ettikten sonra bazılarının bunun art arda olmasını gerekli gördüğünü ifade ederek Übey b. Kâ'b'ın (أَخْرَجَ مِنْ أَيَّامٍ أُخْرَ مَتَّاعَاتٍ) “art arda gelen diğer günlerde” şeklindeki kıraatinin de bunu gösterdiğini ve Übey b. Kâ'b'dan gelen ve kazaya kalan orucun peş peşe tutulması gerektiği sonucunu doğuran مَتَّاعَاتٍ (art arda) ifadesine bir bilgi olarak göndermede bulunmaktadır. Daha sonra da sözüne devamlı “bizim kanaatimize göre ise söz konusu olan oruç art arda veya aralıklı olarak kaza edilebilir” diyerek kaza orucunun peş peşe de ayrı ayrı günlerde de tutulmasına imkân tanıyan diğer sahabilerin kıraatlerini tercih etmiş ve böylece kendi görüşünü de ortaya koymuştur.⁶⁴

61 en-Nisâ 4/83.

62 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/355.

63 el-Bakara 2/185.

64 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/358.

Burada şunu da eklemeliyiz; Mâtürîdî, bazen birçok farklı rivayetin bulunduğu durumlarda kendisine ulaşan kıraatlerle ilgili olarak sıhhat değerlendirilmesinde de bulunur. Mesela az önce bahsettiğimiz örnekte Übey b. Kâ'b'ın “art arda gelen diğer günlerde” kıraatinin, bağlayıcı olmayıp mendup olduğunu belirtirken (إِنْ تَبَتَّ / إِنْ تَبَتَّتْ) “eğer sıhhati sabitse” şeklinde sahih olup olmadığı hususunda tereddüdünü dile getirmektedir. Bunun sebebi olarak da bu konuda ashabin icma'ının olduğunu, belli bir vakte bağlı olarak farz kılınan orucun o vaktin dışında yerine getirilmesi halinde art arda olmasının şart olmadığını söylemektedir.⁶⁵

1.8. Fıkhî Bir Meselede İhtilaf Olmadığı Şeklindeki Görüşünü Kıraatten Delille Desteklemesi

Mâtürîdî'nin fıkhî bir meseleyle ilgili olarak âlimler arasında herhangi bir ihtilafın vuku bulmadığı konusunda kıraatten delil getirmesini Mâide sûresinin 38. ayetiyle örneklendirebiliriz: وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ - Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir.”⁶⁶

Mâtürîdî, ayette ifade edilen elin kesilmesinden kastın sağ elin kesilmesi olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü dile getirirken İbn Mes'ûd'un (فَاقْطَعُوا) şeklindeki kıraatini görüşüne esas olarak almıştır. Daha sonra bu hususta imamlar arasında hiçbir ihtilafın bulunmadığını belirtmiş, ihtilafın hırsızlığın miktarında olduğunu söylemiştir.⁶⁷

1.9. Âhad Yolla Gelen Kıraate İtibar etmesi

Âhad kıraat, senet bakımından sahih olmakla birlikte, yazım bakımından mushaf hattına veya Arap dili gramerine uygun düşmeyen kıraatler olarak tarif edilmektedir. Bu kıraat çeşidi kabul edilmiş ancak Kurrâ nezdinde tilaveti kabul görmemiştir.⁶⁸

65 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 1/359.

66 el-Mâide 5/38.

67 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 4/220.

68 Emânî binti Muhammed Âşûr, *el-Usûlü'n-Neyyirât fi'l-Kıraât*, 52; Ayrıca konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Osman Bayraktutan, *Kıraatlerde Âhad Kavramı* (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019).

Mâtürîdî, kıraatler âhad yolla gelse bile onların terk edilemeyeceğini söyler.⁶⁹ Bu konu ile ilgili de iki örnekten bahsedebiliriz:

“مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنَ نَفْسِكَ” - *Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir.*⁷⁰ ayetinin tefsirini yaparken Mâtürîdî, İbn Mes'ûd'un mushafında (وَرُويَ فِي حَرْفِ ابْنِ مَسْعُودٍ) kalıbıyla (أَنَا فَذَرْتُهَا) “Onu senin için ben takdir ettim” şeklinde ilave bir ifadenin olduğunu söylemektedir. Devamında ayetin tefsirini yaparken ise insanlara ait fiillerin yaratılması meselesini tartışmakta, “nesne ve olayların yaratılışını Allah'a nisbet etmemek, onları Allah'ın yaratmadığına işaret etmez, ancak iyi şeylerin Allah'a nisbet edilip kötü şeylerin kişinin kendisine nisbet edilmesi, çirkin ve günah işlerin Allah'a nisbet edilmesinin güzel olmayışı ile ilgilidir”, diye açıklama yapar. Tartışılan bu hususu açıklığa kavuşturanın Abdullah b. Mes'ûd'un âhad olarak rivayet ettiği haber olduğunu söyler. Meşhur mushafa muhalefetinden dolayı bu âhad haberin eleştirilmiş olmasına rağmen bunun bir ihtilaf konusu olmadığını ve bu tür meselelerde âhad haberlerin de kabul olunacağını beyan eder. Ayrıca Abdullah b. Mes'ûd'un hadisinin âhad haberlerden olduğunu, belki de kendisinden halkın rivayet ettiği ve değiştirilme ihtimali bulunmayan mushafından değildir, diye ekler. Hz. Peygamber'den (sav) naklettiği habere gelince okuma şekli icat etmek câiz olmadığı için merfûdur ve ihtilaf konusu olmayan meselelerde haber-i vâhid, zahirini tevil etmek mümkün olursa kabul edilir, diye konuyu neticelendirir.⁷¹

İkinci örneğimizde Mâtürîdî, Talak sûresinde geçen “أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ - *O kadınları, durumunuza uygun olarak kendi oturduğunuz yerde oturtun.*”⁷² Ayetinin tefsirinde genel kıraatin (أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ) olmasına rağmen, İbn Mes'ûd'un kıraatinde (أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ وَ أَنْفِقُوا) şeklinde olduğunu beyan ettikten sonra, genel kıraate göre İbn Mes'ûd'un kıraatinin tefsir edilmiş şekliyle geldiğini ve İbn Mes'ûd'un kıraatini âhad kıraat diye kabul etmeyenlere karşı, “Ebû Hureyre'den gelen âhad haberleri kabul ediyoruz da, İbn Mes'ûd'dan gelen haberleri niçin kabul etmiyoruz?” şeklinde değerlendirmelerde bulunmakta ve âhad yolla gelen haberlere de itibar edilebileceğini vurgulamış olmaktadır.⁷³

.....

69 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/342.

70 en-Nisâ 4/79.

71 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 3/339-342.

72 et-Talâk, 65/6.

73 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 15/236. Ayrıca bk. Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 187.

1.10. Şâz Kıraatlere Yer Vermesi

Mâtürîdî, bir tefsir olması bakımından *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da tabîi olarak kıraatleri, kıraat kitaplarındaki içerik, biçim ve üsluptan farklı bir tarzda ele almış ve değerlendirmiştir. Bu konuda temel farklılaşma, her iki telif biçiminin de kendine has amaçlarından kaynaklanmaktadır. Kur'an tefsirleri bütün kıraat farklılıklarını vermez çünkü onların amacı, lafızların okunuşuyla ilgilenmek değil onların, anlam ve yorum zenginliklerini ortaya koymaktır. Bu yönüyle Mâtürîdî, kendi görüşünü destekleyen hususlarda şâz kıraatlerden de istifade etmektedir.⁷⁴

Şâz kavramı her ne kadar Arap dili ve hadis ilmi terminolojisine ait bir kavram olsa da süreç içerisinde bir takım anlamsal kaymalara uğramış bir kavramdır.⁷⁵ Kıraatler açısından ise kısaca tercih edilmeyen münferit okumaları ifade etmektedir.⁷⁶ Bu nedenle burada Mâtürîdî'nin genel kıraat yaklaşımının ortaya konması bakımından bu tasnif biçimine göre de ele alınması gerekir. Mâtürîdî meselâ “*إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَنُدْخِلْكُمْ مُدْخَلَ كَرِيمًا*” - *Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi değerli bir yere koyarız.*⁷⁷ ayetinde, bazı kıraatlerde (*إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ*) “*Şayet size yasaklanan büyük günahtan...*” şeklinde okunmaktadır diye bir rivayet aktarmaktadır. Eğer bu kıraat sabit olursa az önce zikrettiğimiz tevile işaret eder yani “kebâir” kelimesiyle şirk kebâirini kastetmiş olur diye kendi görüşü doğrultusundaki şâz kıraatlerden⁷⁸ birisini nakletmektedir.⁷⁹

1.11. Manasını Dikkate Almaksızın Kıraati Sadece Farklı Bir Görüş Olarak Aktarması

Mâtürîdî, tefsirinde bazen konu ile bağlantılı gördüğü bir kıraati anlam bakımından olumlu veya olumsuz çağrışımlarını dikkate almaksızın sadece bir görüş olarak aktararak da nakletmektedir.

.....

74 Bu konuda bk. Özdeş, *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*, 182; Ali Karataş, “Rivayet ve Dirayet Kaynakları Açısından Mâtürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'ı”, *Ekev Akademi Dergisi* 47/166.

75 Mehmet Dağ, “Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları: Şâz Kavramı Örneği”, *Tarihten Günümüze Kıraat İlmî Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 86.

76 İrfan Çakıcı, *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 163.

77 en-Nisâ 4/31.

78 *Âlûsî, Rûhu'l-Meânî fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm*, 5/17.

79 Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 3/187.

Mesela, “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انظُرْنَا وَاسْمَعُوا” - *Ey iman edenler! “Râinâ!” demeyin; “unzurnâ” deyin ve iyi dinleyin.*”⁸⁰ ayetinde olduğu gibi temrîz sîgasıyla râinâ kelimesinin (رُعُونَةٌ) kökünden gelen “gevşek ve dağınık olmak” anlamında Yahudilerin kullandığı bir lisan olduğunu naklettikten sonra bu kelimeyi Hasan-ı Basrî'nin (ö. 110/728), (رَاعِنًا) şeklinde tenvinli okuduğunu söylemiştir.⁸¹ Hâlbuki Taberî, Hasan-ı Basrî'nin bu okuyuşunun müslümanların kıraatine uygun olmayıp hiçbir kimsenin böyle okumasının doğru olmadığını, bu okuyuşun mütekaddimîn ve müteahhirînin kıraatinin dışına çıktığını ve ahmaklık ve cehalet anlamına geldiğini söylemektedir.⁸² Ancak Mâtürîdî bu kıraati farklı bir görüş sadedinde beyan etmek için aktarmış, Taberî'nin söylediği gibi farklı çağrışımlarını söz konusu etmemiştir.

Sonuç

Mâtürîdî'nin yaşadığı dönem, yani hicri dördüncü asrın başlarına tekabül eden zaman dilimi, kıraatlerin tesbit ve tedvin faaliyetlerinin devam ettiği ve sahih ile sahih olmayan kıraatlerin birbirinden ayrılmaya çalışıldığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında bu faaliyetler kıraatlerin sayısını azaltmaya dönük faaliyetler olarak da nitelendirilebilir. Nitekim İbn Mücâhid'in (ö.324/936) yirmi beşe yakın kıraat sayısını yedi ile sınırlandırarak aşâğılara çekmiş olması kıraat tarihi açısından dönüm noktası mahiyetinde bir durumdur. Bu çalışmalar bir yönüyle de Kur'an'ın harekeleme ve noktalama çalışmalarının son halkasını teşkil eden çalışmalar olmaktadır.

Bu süreçte Mâtürîdî de tefsirinde kıraatleri naklederek ve farklı kıraatleri yorumlarına yansıtarak yer almıştır. Tercihlerini çoğu zaman net olarak ortaya koymasa da tefsirinde özellikle sahabe mushaflarında belirtilen farklı okuyuşlardan oldukça faydalanmış ve görüşlerini delillendirmede bu kıraatlerden yararlanmış. Önceki dönemlerden nakledilen birbirinden farklı yaygın okuyuş biçimleri arasında çok açık tercih ettirici sebepler olmadıkça tercihlerini belirtmemiş, sadece nakletmekle yetinmiş, belki de böyle bir çabayı gereksiz bulmuştur. Mâtürîdî'nin kıraatleri sadece anlam ve yorumla ilgileri

80 el-Bakara 2/104.

81 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 1/196.

82 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 1/518.

çerçevesinde ele almadığını, nakledilmiş olmaları yönüyle de dikkate aldığını söyleyebiliriz. Ancak onun naklettiği kıraatlerle ilgili olarak, kendi döneminin şartlarını da ihmal etmeyen bir değerlendirmeyle şöyle söyleyebiliriz:

Mâtürîdî, tefsirinde kıraatleri, çoğunlukla her bir ayet veya ayet bölümünün sonunda, kimi zaman görüşünü destekleyen bir delil olarak, kimi zaman, “burada bu ayetle ilgili böyle bir okuyuş da var” türünden detay belirtmek için tefsire ek bir unsur olarak ele almıştır. Çünkü tefsirler bütün kıraat farklılıklarına yer vermezler, zaten bu yönüyle kıraat kitaplarından farklılaşırlar. Ayrıca tefsir çalışmalarının gayesi lafızların tilavetiyle ilgili kaide ve kurallar koymak değildir. Bilakis tefsirler ayetlerin anlaşılması ve açıklanması çerçevesinde kıraatlere yer verirler. Kısa ve öz ifadesiyle bu en temel özelliği Mâtürîdî'nin tefsirinde de ana hatlarıyla müşahede ediyoruz.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. nşr. Dâru'l-Hadîs. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1994/1414.
- Âlûsî, Şihâbüddin Mahmûd. *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's Seb'i'l-Mesânî*. 30 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Âşûr, Emânî binti Muhammed. *el-Usûlü'n-Neyyirât fi'l-Kıraât*. Riyad: Medâ-rü'l-Vatan li'n-Neşr, 2011.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr İbnü't-Tayyib. *el-İntisâr li'l-Kur'ân*, thk. Muhammed 'Isâm el-Kudât. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 2001.
- Bayraktutan, Osman. *Kıraatlerde Âhad Kavramı*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/426-433. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- _____, *Kıraat İlmi ve Tarihi*. Bursa: Emin Yayınları, 1. Baskı, 2004.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Baskı, 1991.
- Çakıcı, İrfan. *Şâz Kıraatler ve Tefsire Etkisi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Çalışkan, İsmâil. "Tefsirde Mâtürîdî'yi Keşfetmek: İmam Mâtürîdî ve Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir İlmindeki Yeri". *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2010): 67-93.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân-ı Kerîm'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- _____, *Kıraatların Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2001.
- Dağ, Mehmet. "Kıraat Terimlerindeki Anlam Kırılmaları: Şâz Kavramı Örneği". *Tarihten Günümüze Kıraat İlmi Sempozyumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Durmuş, Zülfikar. *Tefsir-1*. ed. Murat Demirkol. Ankara: Bilay Yayınları, 2019.

- Erdem, H. Sabri. *Mâtürîdî ve İbn Teymiyye'de Metod Anlayışı ve Kur'an*. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- Gül, Ali Rıza, “Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'da Kullandığı Veri Kaynaklarına Ahkâm Ayetleri Ekseninde Bir Yaklaşım”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2015): 7-48.
- İbnü'l-Cezerî. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf. *Tahbîru't-Teysîr fî Kırââtî'l-Eimmeti'l-Aşra*. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbn Mücâhid, Ebûbekir. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâât*. nşr. Şevki Dayf. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1972.
- İmamoğlu, M. Ragıp. *İmam Ebû Mansûr el- Mâtürîdî ve Te'vîlâtü'l-Kurân'daki Tefsir Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Kâdî, Abdulfettâh Abdulğânî. *el- Bûdûru'z-Zâhira*. thk. Üsâme Heysem Atâyâ. Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2008.
- _____, “*el-Kur'ânü'l-Kerîm ve bi-hâmişihî el-Bûdûru'z-Zâhira fî'l-Kırââtî'l-Aşri'l-Mütevâtira* (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2007.
- Karataş, Ali. “Rivayet ve Dirayet Kaynakları Açısından Mâtürîdî'nin *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı”. *Ekev Akademi Dergisi* 47 (2011): 161-174.
- Kaya, Remzi. “Kur'an'da Hz. Peygamber'in Beşer ve Ümmî Oluşu”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2002): 29-52.
- Kırca, Celal. “Ebu Mansûr Mâtürîdî'nin Tefsir ve Te'vîl Anlayışı”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1989): 281-295.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. 17 cilt. İstanbul: Dâru'l-Mîzân, 2005.
- Mekkî b. Ebû Tâlib. *el-İbâne an Meâni'l-Kırâât*. thk. Abdü'l-Fettâh İsmâil Şelebî. Kâhire: Dâru Nehdat-i Mısır, ts.
- Muhammed İbrâhim, Muhammed Sâlim. *Ferîdetü't-Dehr fî Ta'sîl ve Cem'i'l-Kırâât*. Kahire: Dâru'l-Beyânî'l-Arabî, 2003.
- Özdeş, Talip. *Mâtürîdî'nin Tefsir Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.
- Pak, Süleyman. “Sünnetin Kur'an'ı Beyan Yönleri”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2012): 353-381.

- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-Gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr*. thk. İbrâhim Şemsüddin. 33 cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Saylan, Nesrişah. "Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân Adlı Eserinde Kıraatlere Yaklaşımının İncelenmesi". *Diyanet İlmî Dergi* 55 (2019): 863-891.
- Satbyaldiev, Aitmyrza. *Mâtürîdî'nin Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ında Kıraat*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Süyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Tâhâ Abdur-Raûf Sa'd. 4 cilt. Kâhire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2008.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Feneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min 'ilmi't-Tefsîr*. thk. Abdurrahman Umeyre. 5 cilt. Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. 13 cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Ta'limi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.
- Topaloğlu, Bekir. "Mâtürîdî (Tefsir İlmindeki Yeri)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/157-159. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- _____, "Te'vîlâtü'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 41/32-33. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- _____, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân Tercümesi*. ed. Yunus Vehbi Yavuz. 8 cilt. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâ'iki Gavâmi'zi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. 4 cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.

